

ความต้องการจำเป็นในการพัฒนาความฉลาดทางจิตวิญญาณของครู โรงเรียนไทยคริสเตียน

The Priority Needs to Spiritual Intelligence Development of Teachers in Thai Christian School

เบญจวรรณ สุขพิทักษ์¹ และ นันทรัตน์ เจริญกุล²

Benjawan Sukpitak¹ and Nantarat Charoenkul²

^{1,2}คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

^{1,2}Faculty of Education, Chulalongkorn University, Thailand

E-mail: ¹benjawan.su@thaichristian.ac.th; ²nuntarat.c@chula.ac.th

Received June 9, 2022; Revised September 18, 2023; Accepted September 19, 2023

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาความต้องการจำเป็นในการพัฒนาความฉลาดทางจิตวิญญาณของครูโรงเรียนไทยคริสเตียน รูปแบบการวิจัยเป็นการวิจัยเชิงพรรณนา ใช้แนวคิดความฉลาดทางจิตวิญญาณเป็นกรอบการวิจัย ประชากร คือ โรงเรียนไทยคริสเตียน ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ คือ ผู้บริหารสถานศึกษา ครูปฐมวัย ครูประถมศึกษา ครูมัธยมศึกษาตอนต้น และครูมัธยมศึกษาตอนปลาย จำนวน 49 คน โดยการเลือกแบบเจาะจง (Purposive Sampling) เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย คือ แบบสอบถามความต้องการจำเป็นในการพัฒนาความฉลาดทางจิตวิญญาณของครูโรงเรียนไทยคริสเตียน สถิติที่ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูล คือ ความถี่ ร้อยละ ค่าเฉลี่ย ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน และการวิเคราะห์ความต้องการจำเป็น (PNI_{Modified}) ผลการวิจัยพบว่า

ความต้องการจำเป็นในการพัฒนาความฉลาดทางจิตวิญญาณของครูโรงเรียนไทยคริสเตียนในภาพรวม คือ 0.313 (PNI_{Modified} = 0.313) เมื่อวิเคราะห์ความต้องการจำเป็นรายด้าน พบว่า การเข้าใจความหมายบุคคล มีความต้องการจำเป็นมากที่สุด (PNI_{Modified} = 0.522) รองลงมา คือ การตระหนักรู้ความจริง (PNI_{Modified} = 0.393) รองลงมา คือ การเปิดกว้างจิตสำนึก (PNI_{Modified} = 0.390) และการคิดวิจารณ์ญานมีค่าความต้องการจำเป็นน้อยที่สุด (PNI_{Modified} = 0.054) ตามลำดับ

ทั้งนี้ เพื่อเป็นข้อมูลพื้นฐานอันจะเป็นแนวทางในการนำไปสู่การวางแผนการพัฒนาความฉลาดทางจิตวิญญาณของครู ให้สอดคล้องกับสภาพบริบทตามความต้องการจำเป็นอย่างแท้จริงให้เกิดความเหมาะสมต่อไป

คำสำคัญ: ความต้องการจำเป็น; ความฉลาดทางจิตวิญญาณ

Abstract

The objective of this research was to study the needs assessment of Thai Christian school teacher development based on the concept of spiritual intelligence. This study was conducted with descriptive method by using the spiritual intelligence conceptual framework. The population was Thai Christian school by using purposive sampling and there were 49 informants, including school administrators, kindergarten teachers, primary teachers, and secondary teachers. The research instruments were the needs assessment of Thai Christian school teacher development based on the concept of spiritual intelligence questionnaires. The data were analyzed by frequency distribution, percentage, mean, standard deviation, and ($PNI_{Modified}$).

The results were found that the needs assessment of Thai Christian school teacher development based on the concept of spiritual intelligence overall was 0.313 ($PNI_{Modified} = 0.313$). When analyzed in item, the results were found that personal meaning production was the highest priority need ($PNI_{Modified} = 0.522$). The second highest priority need was transcendental awareness ($PNI_{Modified} = 0.393$) The third highest priority need was conscious state expansion ($PNI_{Modified} = 0.390$). The lowest highest priority need was critical existential thinking ($PNI_{Modified} = 0.054$).

For this reason, the finding will be the information for the approaches of Thai Christian school teacher development based on the concept of spiritual intelligence.

Keywords: Needs Assessment; Spiritual Intelligence

บทนำ

ศตวรรษที่ 21 เรียกได้ว่าเป็นสภาพสังคมหลังยุคใหม่ (Post-Modern World) ซึ่งเป็นผลมาจากการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วในยุคโลกาภิวัตน์ ที่ประกอบด้วย ความความผันผวน ความไม่แน่นอน ความสลับซับซ้อน และความคลุมเครือ (Lawrence, 2013) อีกทั้งสังคมส่วนใหญ่มองให้ความสำคัญกับวัตถุ สิ่งที่เป็นรูปธรรมและสละทิ้งสิ่งที่เป็นนามธรรม เกิดการแข่งขันและกลายเป็นค่านิยมที่ได้รับการส่งเสริมแทนการเกื้อกูลและโอบอ้อมอารีต่อกัน ส่งผลให้โลกขาดการอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข (ณัฐภาณุ นรพงษ์, 2553) โดยการพัฒนาคนให้สามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างสันติสุขซึ่งจำเป็นต้องพัฒนาแบบองค์รวมผ่านระบบการศึกษาซึ่งถือเป็นรากฐานในการพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชากร อย่างไรก็ตาม นอกจากการพัฒนาความฉลาดทางสติปัญญาและอารมณ์แล้ว ความฉลาดทางจิตวิญญาณ (Spiritual intelligence; SQ) มีบทบาทสำคัญทำให้มนุษย์เข้าถึงคุณค่า ความหมายและเป้าหมายของชีวิต สามารถพิจารณาและกระทำเพื่อเปลี่ยนแปลงการดำเนินชีวิตให้ดีขึ้น (Zohar & Marshall, 2004)

ความฉลาดทางจิตวิญญาณ (spiritual intelligence) เปรียบเสมือนแรงขับเคลื่อนของพลังจากภายในเป็นความฉลาดทางจิตวิญญาณในการวิเคราะห์ สังเคราะห์ ไตร่ตรองความเป็นจริงของธรรมชาติและสิ่งต่าง ๆ สามารถแยกแยะถึงธรรมชาติของชีวิตตามสถานการณ์ที่เกิดขึ้น (สันทนา วิจิตรเนาวรัตน์, 2559) จากการศึกษาพบว่า ความฉลาดทางจิตวิญญาณเป็นตัวควบคุมการใช้ความฉลาดทางสติปัญญาและอารมณ์ อันจะมีผลต่อการดำรงชีวิตและพฤติกรรมการเรียนรู้ (Rossiter, 2006) นอกจากนี้ความฉลาดทางจิตวิญญาณยังมีส่วนช่วยให้เราสามารถเข้าถึงประเด็นต่าง ๆ อย่างถ่องแท้และช่วยให้สามารถตัดสินใจเลือกทำบางสิ่งได้อย่างถูกต้อง (Cook, Macaulay & Coldicott, 2004)

โรงเรียนไทยคริสเตียน เป็นโรงเรียนที่ก่อตั้งขึ้นโดยมิชชันนารีชาวอเมริกัน นิภายในโปแตสแตน เป็นโรงเรียนที่จัดการศึกษาตั้งแต่ระดับปฐมวัย ด้วยหลักสูตร มอนเตสซอรีบนพื้นฐานพระคัมภีร์ โดยเน้นบุคลิกลักษณะ 12 ประการ ซึ่งประกอบด้วย การเชื่อฟัง (Obedience) การขอบคุณ (Thankfulness) 3) การแสดงความเคารพ (Respect) การรู้จักตนเอง (Self-Control) การมั่นใจในตนเอง (Self-Confidence) 6) ความซื่อสัตย์ (Honesty) การเป็นมิตร (Friendliness) ความเต็มใจช่วยเหลือ (Helpfulness) ความขยัน (Diligence) ความมีระเบียบ (Orderliness) ความเมตตากรุณา (Loving-Kindness) และความคิดริเริ่ม (Initiative) (หลักสูตรปฐมวัยโรงเรียนไทยคริสเตียน, 2563) ซึ่งถือได้ว่าช่วงปฐมวัยเป็นช่วงวัยทองของชีวิต และเป็นวัยที่วางรากฐานให้มั่นคงเพื่อเติบโตเป็นผู้ใหญ่ที่ดีมีคุณภาพในวันข้างหน้า (เยาวยา เดชะคุปต์, 2542) ดังนั้นโรงเรียนจึงมุ่งเน้นจัดการพัฒนาครูในทุกด้านเพื่อเพิ่มประสิทธิภาพและสมรรถนะในการจัดการเรียนรู้ให้เด็กปฐมวัย หลักสูตรมอนเตสซอรีบนพื้นฐานพระคัมภีร์ ซึ่งมีความจำเป็นในการพัฒนาครูให้มีคุณลักษณะของความฉลาดทางจิตวิญญาณซึ่งเป็นสิ่งที่อยู่ภายในจิตใจเพราะครูปฐมวัยที่มีความฉลาดด้านจิตวิญญาณจะเห็นคุณค่าของตัวเอง ความฉลาดด้านจิตวิญญาณ เป็นมิติหนึ่งในสุขภาพของมนุษย์ที่ถูกกำหนดขึ้นนอกเหนือจากสุขภาพกายและสุขภาพจิต เพื่อค้นหาความหวัง ความหมาย และสันติสุขในชีวิต (องค์การอนามัยโลก WHO 2010) ความฉลาดด้านจิตวิญญาณนี้ยังสามารถมองเห็นได้จริงโดยอาศัยการทำงานของสมองมนุษย์เมื่อทำสิ่งที่เป็นประโยชน์ต่อสุขภาพจิตของพวกเขาเช่นการนั่งสมาธิหรือการนวดการ ทั้งนี้ยังสอดคล้องกับหลักสูตร มอนเตสซอรีบนพื้นฐานพระคัมภีร์ และเพื่อให้เด็กปฐมวัยได้รับการพัฒนาอย่างเต็มศักยภาพ เติบโตเป็นเยาวชนที่ดีในสังคม

ด้วยเหตุผลดังกล่าวผู้วิจัยจึงมีความสนใจที่จะศึกษาความต้องการจำเป็นในการพัฒนาความฉลาดทางจิตวิญญาณของครูโรงเรียนไทยคริสเตียน เพื่อที่จะนำองค์ความรู้ไปสร้างแนวทางในการพัฒนาความฉลาดทางจิตวิญญาณของครูโรงเรียนไทยคริสเตียน เพื่อให้ครูสามารถพัฒนาผู้เรียนได้รับการศึกษาอย่างเต็มศักยภาพ และปฏิบัติหน้าที่ในฐานะครูอย่างมีประสิทธิภาพต่อไป

วัตถุประสงค์การวิจัย

เพื่อศึกษาศึกษาความต้องการจำเป็นในการพัฒนาความฉลาดทางจิตวิญญาณของครูโรงเรียนไทยคริสเตียน

การทบทวนวรรณกรรม

ความฉลาดทางจิตวิญญาณ (Spiritual Intelligence) หมายถึง ความสามารถในการปรับตัวทางจิตในการค้นหาความหมายและคุณค่าของชีวิต การเข้าใจและยอมรับในความเป็นไปของโลก และดำเนินชีวิตอย่างมีสติที่อยู่ภายใต้กรอบศีลธรรม รวมถึงความสามารถในการจัดการแก้ไขและเผชิญปัญหาต่าง ๆ ได้ดี ประกอบด้วย 4 ด้าน ได้แก่ การคิดวิจาร์ณญาณ (critical existential thinking) การเข้าใจความหมายบุคคล (personal meaning production) การตระหนักรู้ความจริง (transcendental awareness) และการเปิดกว้างจิตสำนึก (conscious state expansion) (King, 2008; Cook, Amran and Dryer, 2007; Macaulay and Coldicott, 2004; Wigglesworth, 2004; Zohar & Marshall, 2004; Wolman, 2001; Emmons, 2000; Noble, 2000; ประกายทิพย์ พิชัย, 2561)

1) การคิดวิจาร์ณญาณ (critical existential thinking) หมายถึง ความสามารถในการคำนึงถึงการดำรงอยู่เพื่อแสวงหาความหมายของชีวิตโดยไตร่ตรองและหาเหตุผลว่าตัวเรานั้นมีชีวิตอยู่เพื่ออะไร นอกจากนี้ยังรวมถึงความสามารถในการเข้าใจกับธรรมชาติของการมีอยู่ของมนุษย์ เข้าใจสถานะแห่งความเป็นจริงหรือธรรมชาติของสรรพสิ่งทั้งหลาย

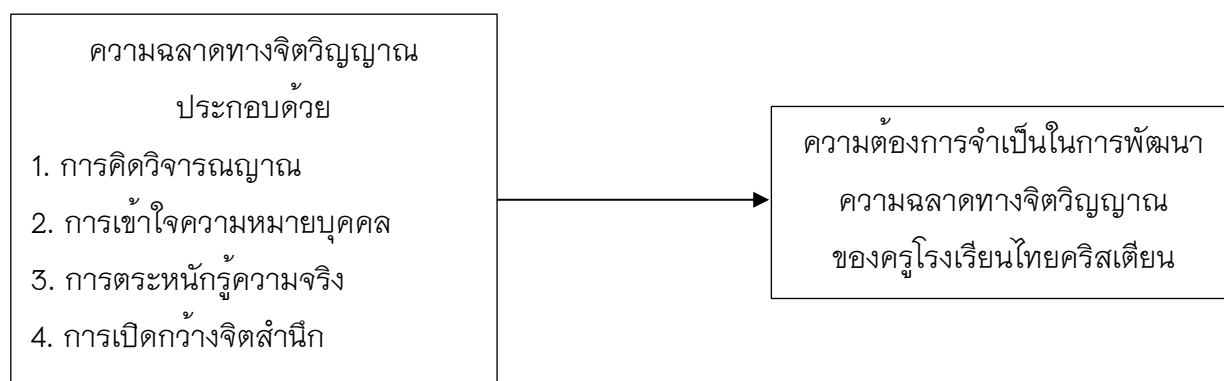
2) การเข้าใจความหมายบุคคล (personal meaning production) หมายถึง ความสามารถในการค้นหาความหมายและเป้าหมายในชีวิต จากประสบการณ์ที่ผ่านเข้ามาในแต่ละวัน นำไปสู่การรับรู้การทำงานร่วมกับบุคคลอื่นทั้งภายในและภายนอกตามสภาพแวดล้อม รวมถึงความสามารถในการสร้างสรรค์และควบคุมให้เป็นไปตามเป้าหมายที่กำหนดไว้ด้วย

3) การตระหนักรู้ความจริง (transcendental awareness) หมายถึง ความสามารถของจิตให้อยู่เหนือลักษณะส่วนบุคคลหรือตัวตน มองสิ่งต่างๆ อย่างเป็นองค์รวม (holism) พิจารณาถึงปัจจัยอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องเป็นเหตุเป็นผลต่อกันในระบบความสัมพันธ์เดียวกันซึ่งจะทำให้เราสามารถเข้าใจปัญหาได้อย่างถ่องแท้ตามความเป็นจริงรวมถึงการเข้าใจถึงความสัมพันธ์ระหว่างใจและกายของตนเองและให้คุณค่ากับสิ่งที่เป็นนามธรรม

4) การเปิดกว้างจิตสำนึก (conscious state expansion) หมายถึง ความสามารถในการเข้าสู่สมาธิหรือการเข้าสู่ภาวะมีสติในขั้นสูง (higher state of consciousness) โดยใช้วิธีการต่าง ๆ เช่น การนั่งสมาธิ (meditative) การสวดมนต์ (prayer) รวมทั้งยังแสดงความรู้สึกลึกภายในสู่ภายนอกด้วยการควบคุมของตนเอง เพื่อรองรับการเปลี่ยนจากประสบการณ์ตนเองได้อย่างถูกต้อง

กรอบแนวคิดการวิจัย

งานวิจัยนี้ เป็นการวิจัยเชิงพรรณนา ผู้วิจัยกำหนดกรอบแนวคิดการวิจัยตามแนวคิดความฉลาดทางจิตวิญญาณ ประกอบด้วย การคิดวิจารณ์ญาณ การเข้าใจความหมายบุคคล การตระหนักรู้ความจริงและการเปิดกว้างจิตสำนึก โดยมีรายละเอียดดังนี้

ภาพที่ 1 กรอบแนวคิดในการวิจัย

ระเบียบวิธีวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงพรรณนา ประชากร คือ โรงเรียนไทยคริสเตียน ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ คือ ผู้บริหารสถานศึกษา ครูปฐมวัย ครูประถมศึกษา ครูมัธยมศึกษาตอนต้น และครูมัธยมศึกษาตอนปลาย จำนวน 49 คน ซึ่งเป็นจำนวนทั้งหมดของประชากร โดยการใช้แบบเจาะจง (Purposive Sampling) เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย คือ แบบสอบถามความต้องการจำเป็นในการพัฒนาความฉลาดทางจิตวิญญาณของครูโรงเรียนไทยคริสเตียน แบ่งออกเป็น 4 ตอน ได้แก่ ตอนที่ 2 ข้อมูลทั่วไปของผู้ให้ข้อมูล เป็นแบบเลือกตอบ (Check list) จำนวน 7 ข้อ และตอนที่ 2 สภาพปัจจุบันและสภาพที่พึงประสงค์ในการพัฒนาจิตวิญญาณองค์กรของครูโรงเรียนโยธินบูรณะ เป็นมาตราส่วนประเมินค่า 5 ระดับ (Rating Scale) จำนวน 22 ข้อ การสร้างและตรวจสอบคุณภาพของเครื่องมือ ผู้วิจัยศึกษาเอกสารแนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับความฉลาดทางจิตวิญญาณ กำหนดกรอบแนวคิดร่างข้อคำถาม นำแบบสอบถามเสนอผู้เชี่ยวชาญ 3 ท่าน เพื่อพิจารณาตรวจสอบความตรงเชิงเนื้อหา (Content Validity) โดยคัดเลือกข้อคำถามที่มีค่าดัชนีความสอดคล้อง (Item objective congruence: IOC) ตั้งแต่ 0.50 ขึ้นไปไว้ใช้ จากการตรวจสอบ พบว่า ข้อคำถามทุกข้อ มีค่า IOC มากกว่า 0.50 ขึ้นไป โดยข้อคำถามที่มีค่า IOC เท่ากับ 1.00 มีจำนวน 22 ข้อ รวมทั้งฉบับ มีค่า IOC เท่ากับ 1.00 จากนั้นผู้วิจัยได้ทำการปรับปรุงแก้ไขตามคำแนะนำของผู้เชี่ยวชาญ ก่อนจัดพิมพ์ฉบับสมบูรณ์ นำแบบสอบถามที่ได้ไปทดลองใช้กับตัวอย่าง จำนวน 30 คน ซึ่งเป็นคนละกลุ่มกับผู้ให้ข้อมูล ผลการวิเคราะห์ พบว่า ค่าความเที่ยงของแบบสอบถามทั้งฉบับเท่ากับ 0.972 ถือว่าน่าเชื่อถือและสามารถนำไปใช้ได้จริง รวบรวมข้อมูลโดยการแจกเอกสารและรับคืนด้วยผู้วิจัย ระหว่างเดือน มกราคม ถึงเดือน เมษายน พ.ศ. 2565

นำข้อมูลเชิงปริมาณมาวิเคราะห์โดยใช้โปรแกรมสำเร็จรูป SPSS ได้แก่ ความถี่ (Frequency) ค่าร้อยละ (Percentage) ค่าเฉลี่ยเลขคณิต (M) และค่าส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน (S.D.) และการวิเคราะห์ค่าดัชนีความต้องการจำเป็น ($PNI_{modified}$) และการจัดลำดับความต้องการจำเป็นโดยเรียงค่าดัชนีจากมากไปหาน้อย นำเสนอผลการวิเคราะห์ในรูปแบบตารางประกอบคำบรรยาย

ผลการวิจัย

ผลการวิเคราะห์ลำดับความต้องการจำเป็นของการพัฒนาความฉลาดทางจิตวิญญาณของครูโรงเรียนไทยคริสเตียน โดยภาพรวม ประกอบด้วย การคิดวิจารณ์ญาณ การเข้าใจความหมายบุคคล การตระหนักรู้ความจริง และการเปิดกว้างจิตสำนึก มีรายละเอียดดังตารางที่ 1

ตารางที่ 1 ลำดับความต้องการจำเป็นของการพัฒนาความฉลาดทางจิตวิญญาณของครูโรงเรียนไทยคริสเตียน โดยภาพรวม

ความฉลาดทางจิตวิญญาณ	สภาพปัจจุบัน (D)			สภาพที่พึงประสงค์ (I)			ความต้องการจำเป็น	
	$\bar{X}$	SD	แปลผล	$\bar{X}$	SD	แปลผล	$PNI_{Modified}$	ลำดับที่
1. การคิดวิจารณ์ญาณ	4.26	0.40	มาก	4.49	0.40	มาก	0.054	4
2. การเข้าใจความหมายบุคคล	2.97	0.87	ปานกลาง	4.52	0.53	มากที่สุด	0.522	1
3. การตระหนักรู้ความจริง	3.13	0.99	ปานกลาง	4.36	0.41	มาก	0.393	2
4. การเปิดกว้างจิตสำนึก	3.31	1.16	ปานกลาง	4.60	0.42	มากที่สุด	0.390	3
เฉลี่ยรวมรายด้าน	3.42	0.66	ปานกลาง	4.49	0.39	มาก	0.313	

จากตารางที่ 1 ลำดับความต้องการจำเป็นของการพัฒนาความฉลาดทางจิตวิญญาณของครูโรงเรียนไทยคริสเตียน โดยภาพรวมพบว่า ค่าดัชนีความต้องการจำเป็นความฉลาดทางจิตวิญญาณของครูในภาพรวมคือ ($PNI_{modified} = 0.313$) โดยรายด้านมีลำดับความต้องการจำเป็นสูงสุดคือ การเข้าใจความหมายบุคคล ($PNI_{modified} = 0.522$) รองลงมา คือ การตระหนักรู้ความจริง ($PNI_{modified} = 0.393$) การเปิดกว้างจิตสำนึก ($PNI_{modified} = 0.390$) และการคิดวิจารณ์ญาณมีลำดับความต้องการจำเป็นต่ำที่สุด ($PNI_{modified} = 0.054$)

ลำดับความต้องการจำเป็นของการพัฒนาความฉลาดทางจิตวิญญาณของครูโรงเรียนไทยคริสเตียน ด้านการคิดวิจารณ์ญาณ ประกอบด้วย 1) การตั้งคำถาม หรือคิดวิเคราะห์ความเป็นจริงของธรรมชาติ 2) การคิดหรือวิเคราะห์เหตุผลและเป้าหมายในการทำงาน 3) การคิดวิเคราะห์อย่างมีวิจารณ์ญาณ เกี่ยวกับสิ่งที่สืบทอด เหนือธรรมชาติ 4) การมีแนวความคิดของตนเองเกี่ยวกับชีวิตการทำงาน ความเป็นจริง และการดำรงชีวิตอยู่ 5) การคิดและตีความหมายของเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในชีวิตตนเอง และ 6) การคิดและวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ และธรรมชาติ มีรายละเอียดดังตารางที่ 2

ตารางที่ 2 ลำดับความต้องการจำเป็นของการพัฒนาความฉลาดทางจิตวิญญาณของครูโรงเรียนไทย
คริสเตียน ด้านการคิดวิจารณ์ญาณ

ด้านการคิดวิจารณ์ญาณ	สภาพปัจจุบัน (D)			สภาพที่พึงประสงค์ (I)			ความต้องการจำเป็น	
	$\bar{x}$	SD	แปลผล	$\bar{x}$	SD	แปลผล	$PNI_{Modified}$	ลำดับที่
1. การตั้งคำถาม หรือคิดวิเคราะห์ ความเป็นจริงของธรรมชาติ	4.14	0.61	มาก	4.43	0.50	มาก	0.069	1
2. การคิดหรือวิเคราะห์เหตุผล และเป้าหมายในการทำงาน	4.39	0.57	มาก	4.63	0.53	มากที่สุด	0.056	3
3. การคิดวิเคราะห์อย่างมี วิจารณ์ญาณ เกี่ยวกับสิ่งที่ลึกลับเหนือธรรมชาติ	3.92	0.86	มาก	4.14	0.87	มาก	0.057	2
4. การมีแนวความคิดของตนเอง เกี่ยวกับชีวิต การทำงาน ความเป็นจริง และการดำรงชีวิตอยู่	4.47	0.54	มาก	4.65	0.52	มากที่สุด	0.041	6
5. การคิดและตีความหมายของ เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในชีวิตตนเอง	4.37	0.64	มาก	4.57	0.61	มากที่สุด	0.047	5
6. การคิดและวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ และธรรมชาติ	4.33	0.63	มาก	4.55	0.54	มากที่สุด	0.052	4
เฉลี่ยรวมรายด้าน	4.26	0.40	มาก	4.49	0.40	มาก	0.054	

จากตารางที่ 2 ค่าดัชนีความต้องการจำเป็นความฉลาดทางจิตวิญญาณของครู ด้านการคิดวิจารณ์ญาณในภาพรวมคือ ($PNI_{modified} = 0.054$) โดยรายด้านย่อยที่มีลำดับความต้องการจำเป็นสูงสุด คือ การตั้งคำถามหรือคิดวิเคราะห์ความเป็นจริงของธรรมชาติ ($PNI_{modified} = 0.069$) รองลงมา คือ การคิดวิเคราะห์อย่างมีวิจารณ์ญาณเกี่ยวกับสิ่งที่ลึกลับเหนือธรรมชาติ ($PNI_{modified} = 0.057$) การคิดหรือวิเคราะห์เหตุผลและเป้าหมายในการทำงาน ($PNI_{modified} = 0.056$) การคิดและวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์และธรรมชาติ ($PNI_{modified} = 0.052$) การคิดและตีความหมายของเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในชีวิตตนเอง ($PNI_{modified} = 0.047$) และ การมีแนวความคิดของตนเองเกี่ยวกับชีวิต การทำงาน ความเป็นจริงและการดำรงชีวิตอยู่ มีลำดับความต้องการจำเป็นต่ำที่สุด ($PNI_{modified} = 0.041$)

ลำดับความต้องการจำเป็นของการพัฒนาความฉลาดทางจิตวิญญาณของครูโรงเรียนไทยคริสเตียน ด้านการเข้าใจความหมายบุคคล ประกอบด้วย 1) การตีความหมาย และเป้าหมายในชีวิตที่ช่วยปรับตัวให้อยู่รอดและผ่อนคลายในสถานการณ์ดังเครียด 2) การกำหนดเป้าหมายหรือเหตุผลสำหรับชีวิตตนเอง 3) การคิดหาทางออกได้เมื่อประสบความล้มเหลว 4) การตัดสินใจให้เป็นไปตามเป้าหมายชีวิตตนเองได้ 5) การกำหนดเป้าหมายของตนเองโดยอาศัยประสบการณ์จากชีวิตประจำวันของตนเองได้

และ 6) การตีความหมายของเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นและหาทางออกสำหรับปัญหาต่าง ๆ ได้ มีรายละเอียดดังตารางที่ 3

ตารางที่ 3 ลำดับความต้องการจำเป็นของการพัฒนาความฉลาดทางจิตวิญญาณของครูโรงเรียนไทยคริสเตียน ด้านการเข้าใจความหมายบุคคล

ด้านการคิดวิจารณ์ญาณ	สภาพปัจจุบัน (D)			สภาพที่พึงประสงค์ (I)			ความต้องการจำเป็น	
	$\bar{x}$	SD	แปลผล	$\bar{x}$	SD	แปลผล	PNI _{Modified}	ลำดับที่
1. การตีความหมาย และเป้าหมายในชีวิตที่ช่วยปรับตัวให้อยู่รอดและผ่อนคลายในสถานการณ์ตึงเครียด	3.22	1.16	ปานกลาง	4.49	0.62	มาก	0.392	6
2. การกำหนดเป้าหมายหรือเหตุผลสำหรับชีวิตตนเอง	2.94	1.23	ปานกลาง	4.53	0.65	มากที่สุด	0.542	3
3. การคิดหาทางออกได้เมื่อประสบความล้มเหลว	2.96	1.08	ปานกลาง	4.49	0.65	มาก	0.517	5
4. การตัดสินใจให้เป็นไปตามเป้าหมายชีวิตตนเองได้	2.92	1.11	ปานกลาง	4.59	0.61	มากที่สุด	0.573	1
5. การกำหนดเป้าหมายของตนเองโดยอาศัยประสบการณ์จากชีวิตประจำวันของตนเองได้	2.92	1.15	ปานกลาง	4.57	0.65	มากที่สุด	0.566	2
6. การตีความหมายของเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นและหาทางออกสำหรับปัญหาต่าง ๆ ได้	2.92	1.08	ปานกลาง	4.49	0.62	มาก	0.538	4
เฉลี่ยรวมรายด้าน	2.97	0.87	ปานกลาง	4.52	0.53	มากที่สุด	0.522	

จากตารางที่ 3 ค่าดัชนีความต้องการจำเป็นความฉลาดทางจิตวิญญาณของครู ด้านการเข้าใจความหมายบุคคลในภาพรวมคือ (PNI_{modified} = 0.522) โดยรายด้านย่อยที่มีลำดับความต้องการจำเป็นสูงสุดคือ การตัดสินใจให้เป็นไปตามเป้าหมายชีวิตตนเองได้ (PNI_{modified} = 0.573) รองลงมา คือ การกำหนดเป้าหมายของตนเองโดยอาศัยประสบการณ์จากชีวิตประจำวันของตนเองได้ (PNI_{modified} = 0.566) การกำหนดเป้าหมายหรือเหตุผลสำหรับชีวิตตนเอง (PNI_{modified} = 0.542) การตีความหมายของเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นและหาทางออกสำหรับปัญหาต่าง ๆ ได้ (PNI_{modified} = 0.538) การคิดหาทางออกได้เมื่อประสบความล้มเหลว (PNI_{modified} = 0.517) และการตีความหมายและเป้าหมายในชีวิตที่ช่วยปรับตัวให้อยู่รอดและผ่อนคลายในสถานการณ์ตึงเครียด มีลำดับความต้องการจำเป็นต่ำที่สุด (PNI_{modified} = 0.392)

ลำดับความต้องการจำเป็นของการพัฒนาความฉลาดทางจิตวิญญาณของครูโรงเรียนไทยคริสเตียน ด้านการตระหนักรู้ความจริง ประกอบด้วย 1) การรู้สึกตนเองอยู่เสมอ 2) การสัมผัสและรับรู้

สิ่งต่าง ๆ ทางกายภาพ 3) การกำหนดเป้าหมายในชีวิตด้วยตนเอง 4) การมีวิธีการเชื่อมต่อความสัมพันธ์ระหว่างตนเองและผู้อื่น และ 5) การทำความเข้าใจชีวิตและสามารถดำรงตนเป็นกลาง มีรายละเอียดดังตารางที่ 4

ตารางที่ 4 ลำดับความต้องการจำเป็นของการพัฒนาความฉลาดทางจิตวิญญาณของครูโรงเรียนไทยคริสเตียน ด้านการตระหนักรู้ความจริง

ด้านการตระหนักรู้ความจริง	สภาพปัจจุบัน (D)			สภาพที่พึงประสงค์ (I)			ความต้องการจำเป็น	
	$\bar{X}$	SD	แปลผล	$\bar{X}$	SD	แปลผล	$PNI_{Modified}$	ลำดับที่
1. การรู้สึกตนเองอยู่เสมอ	3.39	1.32	ปานกลาง	4.67	0.52	มากที่สุด	0.38	4
2. การสัมผัสและรับรู้สิ่งต่างๆ ทางกายภาพ	2.71	0.91	ปานกลาง	3.59	1.08	มาก	0.32	5
3. การกำหนดเป้าหมายในชีวิตด้วยตนเอง	3.29	1.26	ปานกลาง	4.55	0.68	มากที่สุด	0.38	3
4. การมีวิธีการเชื่อมต่อความสัมพันธ์ระหว่างตนเองและผู้อื่น	3.10	1.10	ปานกลาง	4.51	0.54	มากที่สุด	0.45	1
5. การทำความเข้าใจชีวิตและสามารถดำรงตนเป็นกลาง	3.20	1.14	ปานกลาง	4.51	0.58	มากที่สุด	0.40	2
เฉลี่ยรวมรายด้าน	3.13	0.99	ปานกลาง	4.36	0.41	มาก	0.39	

ค่าดัชนีความต้องการจำเป็นความฉลาดทางจิตวิญญาณของครู ด้านการตระหนักรู้ความจริงในภาพรวมคือ ($PNI_{modified} = 0.393$) โดยรายด้านย่อยที่มีลำดับความต้องการจำเป็นสูงสุดคือ การมีวิธีการเชื่อมต่อความสัมพันธ์ระหว่างตนเองและผู้อื่น ($PNI_{modified} = 0.454$) รองลงมา คือ การทำความเข้าใจชีวิตและสามารถดำรงตนเป็นกลาง ($PNI_{modified} = 0.408$) การกำหนดเป้าหมายในชีวิตด้วยตนเอง ($PNI_{modified} = 0.385$) การรู้สึกตนเองอยู่เสมอ ($PNI_{modified} = 0.380$) และการรับรู้สิ่งต่าง ๆ มีลำดับความต้องการจำเป็นต่ำที่สุด ($PNI_{modified} = 0.380$)

ลำดับความต้องการจำเป็นของการพัฒนาความฉลาดทางจิตวิญญาณของครูโรงเรียนไทยคริสเตียน ด้านการเปิดกว้างจิตสำนึก ประกอบด้วย 1) การเข้าถึงสถานะที่มีสติ ควบคุมสติ และการรับรู้ได้ดี 2) การแยกแยะความถูกต้องอย่างอิสระ ระหว่างการมีสติหรือการรับรู้ 3) การหาทางออกของปัญหาหรือทางเลือกที่ชัดเจนมากขึ้น 4) การรู้ถึงอารมณ์ บุคลิกภาพของคนอื่น ๆ และ 5) การแก้ไขปัญหาและสถานการณ์ที่เกิดขึ้นได้ มีรายละเอียดดังตารางที่ 5

ตารางที่ 5 ลำดับความต้องการจำเป็นของการพัฒนาความฉลาดทางจิตวิญญาณของครูโรงเรียนไทยคริสเตียน ด้านการเปิดกว้างจิตสำนึก

ด้านการตระหนักรู้ความจริง	สภาพปัจจุบัน (D)			สภาพที่พึงประสงค์ (I)			ความต้องการจำเป็น	
	$\bar{x}$	SD	แปลผล	$\bar{x}$	SD	แปลผล	$PNI_{Modified}$	ลำดับที่
1. การเข้าถึงสภาวะที่มีสติ ควบคุมสติ และการรับรู้ได้ดี	3.27	1.19	ปานกลาง	4.51	0.51	มากที่สุด	0.381	4
2. การแยกแยะความถูกต้องอย่างอิสระ ระหว่างการมีสติหรือการรับรู้	3.33	1.23	ปานกลาง	4.65	0.48	มากที่สุด	0.399	2
3. การหาทางออกของปัญหาหรือทางเลือกที่ชัดเจนมากขึ้น	3.37	1.25	ปานกลาง	4.67	0.52	มากที่สุด	0.388	3
4. การรู้ถึงอารมณ์ บุคลิกภาพของผู้อื่น ๆ	3.33	1.23	ปานกลาง	4.59	0.54	มากที่สุด	0.380	5
5. การแก้ไขปัญหาและสถานการณ์ที่เกิดขึ้นได้	3.27	1.19	ปานกลาง	4.57	0.50	มากที่สุด	0.400	1
เฉลี่ยรวมรายด้าน	3.31	1.16	ปานกลาง	4.60	0.42	มากที่สุด	0.390	

ค่าดัชนีความต้องการจำเป็นความฉลาดทางจิตวิญญาณของครู ด้านการเปิดกว้างจิตสำนึกในภาพรวมคือ ($PNI_{modified} = 0.390$) โดยรายด้านย่อยที่มีลำดับความต้องการจำเป็นสูงสุดคือ การแก้ไขปัญหาและสถานการณ์ที่เกิดขึ้นได้ ($PNI_{modified} = 0.400$) รองลงมา คือ การแยกแยะความถูกต้องอย่างอิสระระหว่างการมีสติหรือการรับรู้ ($PNI_{modified} = 0.399$) การหาทางออกของปัญหาหรือทางเลือกที่ชัดเจนมากขึ้น ($PNI_{modified} = 0.388$) การเข้าถึงสภาวะที่มีสติ ควบคุมสติและการรับรู้ได้ดี ($PNI_{modified} = 0.381$) และการรู้ถึงอารมณ์บุคลิกภาพของผู้อื่น ๆ มีลำดับความต้องการจำเป็นต่ำที่สุด ($PNI_{modified} = 0.380$)

จากสรุปผลการวิจัยข้างต้นค่าดัชนีความต้องการจำเป็นและลำดับความต้องการจำเป็นของการพัฒนาความฉลาดทางจิตวิญญาณของครูโรงเรียนไทยคริสเตียน สรุปผลการวิเคราะห์ได้ว่ารายด้านที่มีลำดับความต้องการจำเป็นสูงสุดคือ การเข้าใจความหมายบุคคล รองลงมา คือ การตระหนักรู้ความจริง การเปิดกว้างจิตสำนึก และการคิดวิจารณ์ญาณมีลำดับความต้องการจำเป็นต่ำที่สุด

อภิปรายผลการวิจัย

การศึกษาครั้งนี้ พบว่า ค่าดัชนีความต้องการจำเป็น ($PNI_{modified}$) ของการพัฒนาความฉลาดทางจิตวิญญาณของครูโรงเรียนไทยคริสเตียน มีค่าใกล้เคียงกันและใกล้เคียงกับค่าเฉลี่ยรวมแต่มีข้อค้นพบในแต่ละองค์ประกอบของแนวความคิดความฉลาดทางจิตวิญญาณที่น่าสนใจจึงขอเสนอการอภิปรายผลในประเด็นสำคัญเรียงลำดับความต้องการจำเป็นสูงสุดไปหาต่ำสุด 3 ลำดับแรก ดังนี้

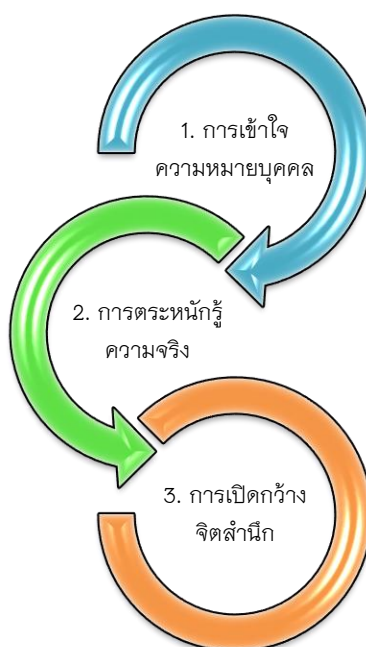
ความต้องการจำเป็นลำดับที่ 1 คือ ด้านการเข้าใจความหมายบุคคล ทั้งนี้อาจเป็นเพราะว่าโรงเรียนยังไม่เปิดโอกาสให้ครูของโรงเรียนสามารถตัดสินใจให้เป็นไปตามเป้าหมายชีวิตตนเองได้ จึงส่งผลให้ครูเห็นว่าด้านดังกล่าวต้องได้รับการพัฒนาเป็นลำดับแรก สอดคล้องกับ Amram (2007) กล่าวว่า การรู้จักตนเองอย่างมีสติแล้ว จะส่งผลให้การใช้ชีวิตดำเนินไปอย่างมีความหมาย ซึ่งเป็นส่วนสำคัญที่จะทำให้มนุษย์ดำเนินชีวิตอย่างมีเป้าหมายและใช้ชีวิตอย่างมีคุณค่า มีความหมายที่จะดำรงชีวิตอยู่ โดยไม่ย่อท้อต่ออุปสรรคต่าง ๆ ทั้งเพื่อการพัฒนาตนเองและเอื้อประโยชน์ต่อส่วนรวม สอดคล้องกับ Sahebalzamani, Farahani, Abasi, & Talebi (2013) ซึ่งพบว่าบุคคลที่มีความฉลาดทางจิตวิญญาณสูงจะเป็นผู้ที่มีเป้าหมายในชีวิต

ความต้องการจำเป็นลำดับที่ 2 ด้านการตระหนักรู้ความจริง ทั้งนี้อาจเป็นเพราะ ครูโรงเรียนไทยคริสเตียนเห็นว่าตนเองยังใช้ชีวิตร่วมกับบุคคลอื่นด้วยความเข้าใจและเห็นใจไม่เท่าที่ควร เนื่องจากคนเราก็มีเหตุการณ์ในชีวิตที่แม้จะแตกต่างกัน แต่ทุกคนก็ต่างเป็นผู้เลือกหรือตัดสินใจในการดำเนินชีวิตของแต่ละคนดังนั้นจึงต้องดำเนินชีวิตร่วมกับผู้อื่นอย่างเข้าใจและพร้อมที่จะปรับตัวตลอดเวลา สอดคล้องกับ Sisk (2016) กล่าวว่า การรับรู้ถึงสิ่งทีนอกเหนือจากตนเอง ต่าง ๆ รอบตัว ดำเนินชีวิตร่วมกับผู้อื่นด้วยความเข้าใจ เห็นใจ และมีความเชื่อมั่นศรัทธาต่อธรรมชาติและชีวิตจะนำไปสู่ความสำเร็จในการดำเนินชีวิตและการทำงาน

ความต้องการจำเป็นลำดับที่ 3 การเปิดกว้างจิตสำนึก ทั้งนี้อาจเป็นเพราะว่า ครูโรงเรียนไทยคริสเตียนยังไม่พร้อมเรียนรู้ประสบการณ์ใหม่ หรือ ได้ทดลองแนวทางที่หลากหลายเพื่อค้นหาสิ่งที่เหมาะสมและนำไปสู่การพัฒนาตนเอง โรงเรียนเป็นผู้กำหนดให้ครูปฏิบัติตามเท่านั้น ดังนั้นการจะไปสู่เป้าหมายหรือแก้ปัญหาของแต่ละบุคคลการได้ทดลอง เรียนรู้ และหาประสบการณ์ใหม่ ๆ ด้วยตนเอง จึงเป็นสิ่งที่มีความสำคัญ สอดคล้องกับ Payutto (2018) กล่าวว่า หากยอมรับตนเองและเป็นตัวของตนเอง โดยไม่ใช้ความคิดปรุงแต่งที่เกิดจากสิ่งต่าง ๆ รวมทั้งพร้อมเปิดรับและเรียนรู้ประสบการณ์ใหม่ๆ จะทำให้เกิดการพัฒนาตนเอง สอดคล้องกับ Amram & Dyer (2008) กล่าวว่า การรักและยอมรับตามความเป็นจริงอย่างสงบ เปิดรับ และอยู่กับปัจจุบันอย่างอ่อนน้อมจะสามารถนำพาชีวิตไปสู่เป้าหมายหรือแก้ปัญหาของแต่ละบุคคลได้อย่างสำเร็จ

องค์ความรู้ใหม่จากการวิจัย

จากการศึกษาความต้องการจำเป็นในการพัฒนาความฉลาดทางจิตวิญญาณของครูโรงเรียนไทยคริสเตียน สามารถสังเคราะห์เป็นองค์ความรู้ใหม่ โดยนำเสนอเป็นแผนภาพประกอบคำอธิบายดังนี้

ภาพที่ 2 แสดงความต้องการจำเป็นในการพัฒนาความฉลาดทางจิตวิญญาณ
ของครูโรงเรียนไทยคริสเตียน

ความต้องการจำเป็นในการพัฒนาความฉลาดทางจิตวิญญาณของครูโรงเรียนไทยคริสเตียน 3 ลำดับแรก ได้แก่ การเข้าใจความหมายของบุคคล การตระหนักรู้ความจริง และการเปิดกว้างจิตสำนึก จะสามารถนำมาใช้ในการวางแผนการพัฒนาความฉลาดทางจิตวิญญาณของครูโรงเรียนไทยคริสเตียน อันจะส่งผลให้ครูมีจุดมุ่งหมายในการทำงานและการดำเนินชีวิต สามารถปรับตัวและพัฒนาตนเองให้ผ่านพ้นอุปสรรคจนประสบความสำเร็จ มีความสุขในการทำงานและการดำเนินชีวิต อีกทั้งยังช่วยให้ครูเข้าใจความคิดและความรู้สึกของเพื่อนร่วมงาน เกิดการยอมรับและเคารพคุณค่าและศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ อันนำไปสู่การพัฒนาผู้เรียนอย่างเต็มศักยภาพและเกิดผลดีต่อโรงเรียนต่อไป

ข้อเสนอแนะ

จากผลการวิจัย ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะ ดังนี้

1. ข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปใช้ประโยชน์

ผลจากการวิจัย พบว่า ค่าดัชนีความต้องการจำเป็นและลำดับความต้องการจำเป็นของการพัฒนาความฉลาดทางจิตวิญญาณของครูโรงเรียนไทยคริสเตียน ด้านที่มีลำดับความต้องการจำเป็นสูงสุดคือ การเข้าใจความหมายบุคคล ดังนั้น ผู้บริหารควรนำข้อมูลที่ได้มาวางแผนการพัฒนาความฉลาดทางจิตวิญญาณเป็นลำดับแรก

2. ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

งานวิจัยนี้ได้ข้อค้นพบ ค่าดัชนีความต้องการจำเป็นและลำดับความต้องการจำเป็นของการพัฒนาความฉลาดทางจิตวิญญาณของครูโรงเรียนไทยคริสเตียน 3 ลำดับแรก ได้แก่ การเข้าใจความหมายบุคคล รองลงมา คือ การตระหนักรู้ความจริง การเปิดกว้างจิตสำนึก มีลำดับความต้องการจำเป็นต่ำที่สุดตามลำดับ โดยสามารถนำไปประยุกต์ใช้กับการวางแผนพัฒนาครูโดยควรให้ความสำคัญกับการเข้าใจความหมายบุคคล สำหรับประเด็นในการวิจัยครั้งต่อไปควรทำวิจัยในประเด็นเกี่ยวกับ แนวทางการพัฒนาความฉลาดทางจิตวิญญาณของครูโรงเรียนไทยคริสเตียน เพื่อเป็นแนวทางให้ผู้บริหารและผู้เกี่ยวข้องออกแบบวางแผนการจัดกิจกรรมการพัฒนาความรู้ ความสามารถให้กับครูและบุคลากรในโรงเรียนได้อย่างมีประสิทธิภาพต่อไป

เอกสารอ้างอิง

- กระทรวงสาธารณสุข กรมควบคุมโรค กองโรคไม่ติดต่อ. (2562). *จำนวนและอัตราตายด้วยโรคไม่ติดต่อและการบาดเจ็บประจำปีปฏิทิน พ.ศ. 2562*. สืบค้นเมื่อ 20 กันยายน 2565, จาก https://ddc.moph.go.th/dsp/journal_detail.php?publish=9554
- ณัฐกรณ์ นรพงษ์. (2553). *การวิเคราะห์เปรียบเทียบโมเดลประยุกต์และโมเดลบูรณาการการวัดความฉลาดทางจิตวิญญาณ ของนักเรียนมัธยมศึกษาตอนปลายในบริบทสังคมไทย (วิทยานิพนธ์ครุศาสตรมหาบัณฑิต)*. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ประกายทิพย์ พิชัย. (2559). *การลดการสูบบุหรี่ของนักศึกษาที่ติดบุหรี่ โดยใช้การเปลี่ยนความคิดและการวางแผนเชิงพฤติกรรม: การศึกษาค้นคว้าอิสระ* (ดุสิตนิพนธ์ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต). มหาวิทยาลัยบูรพา
- สันทนา วิจิตรนาวรัตน์. (2559). *ความฉลาดทางจิตวิญญาณและความฉลาดทางอารมณ์ที่มีผลต่อพฤติกรรมการเรียนของนักศึกษาคณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏจันทรเกษม*. *วารสารวิชาการมหาวิทยาลัยฟาร์อีสเทอร์น*, 10(3), 187–199.
- Amram, J. Y. (2007). *The seven dimensions of spiritual intelligence: An ecumenical grounded theory*. Paper presented at the 115th Annual Conference of the American Psychological Association. San Francisco, CA. Retrieved July 15, 2021, from <http://www.yosiamram.net/papers>
- Amram, J. Y. & Dryer, D. C. (2008). *The Integrated Spiritual Intelligence Scale (ISIS): Development and preliminary validation*. Paper presented at the 116th Annual Conference of the American Psychological Association. Boston: Massachusetts.
- Cook, S., Macaulay, S. & Coldicott, H. (2004). *Change management excellence: Using the four intelligences for successful organizational change*. London: Kogan Page.

- Emmons, R. A. (2000). Is spirituality an intelligence? Motivation, cognition, and the psychology of ultimate concern. *The International Journal for the Psychology of Religion*, 10, 3–26.
- King, D. B. (2008). *Rethinking claims of spiritual intelligence: A definition, model, and measure* (Master's Thesis). Trent University.
- Lawrence, K. (2013). *Developing Leaders in a VUCA Environment*. UNC Executive Development. Retrieved September 14, 2022, from www.emergingnleader.com
- Noble, C. (2002). Market orientation and alternative strategic orientations: a longitudinal assessment of performance implications. *Journal of Marketing*, 66(4), 25–39.
- Payutto, P.A. (2018). *Phutthatham (chabap dœm), Buddhadhamma (original edition)*. Bangkok: Thammasapa.
- Sahebalzamani, M., Farahani, H., Abasi, R., & Talebi, M. (2013). The relationship between spiritual intelligence with psychological well-being and purpose in life of nurses. *Iran J Nurs Midwifery Res*, 18, 38–41.
- Sisk, D. A. (2016). Spiritual intelligence: developing higher consciousness revisited. *Gifted Educational International*, 32(3), 194–208.
- Wigglesworth, C. (2004). *Spiritual intelligence: the ultimate intelligence*. New York: Bloomsbury.
- WHO. (2010). *Health literacy and health promotion. definitions, concepts and examples in the Eastern Mediterranean Region*. 7th Global conference on health promotion promoting health and development. Nairobi, Kenya, 26–30.
- Wolman, BB. (2001). *Dictionary of Behavior Science*. New York: Van Norstand Reinhold.
- Zohar, D. & Marshall, I. (2004). *Spiritual capital: wealth we can live by*. San Francisco: Berrett-Koehler.